
RAZPRAVE
STUDIES

IZVLEČEK

Definirani so pojem “delo” in pojmi, imenovani z naslovno sintagmo; obravnavano je vprašanje nastanka spolne delitve dela.

Ključne besede: etnologija, zgodovina, ženske, delo, spolna delitev, prazgodovina

ABSTRACT

The article defines the concept “work” and the terms included in the title; it deals with the issue of the origin of the sexual division of labour.

Key words: ethnology, history, women, work, sexual division, prehistory

Uvodna pripomba

Besedilo je nastalo ob raziskovanju dela žensk v okviru zasnove zgodovinske podobe življenja žensk na Slovenskem. V empiričnih raziskavah so vsebine strokovnih pojmov sicer razvidne iz obravnave; njihova izrecna pojasnitev je dostikrat odveč. Slednja je seveda vedno potrebna raziskovalcu/ki, da si lahko jasno začrta okvir in cilj raziskave. Razmislek o vsebini strokovnih pojmov je lahká, kadar gre za pojme, ki so določeni in preverjeni v raziskovalni praksi. Kadar gre za nejasne ali dvo- in večumne termine, ki pokrivajo različne vsebine, je raziskovalec dolžan v raziskavi pojasniti, kaj mu pomenijo in zakaj se je odločil za določene vsebine. Še posebej je to potrebno pri terminih in pojmi, ki so razumsko in vrednotno obremenjeni s predsodki. Žensko delo je takšen termin in pisec teh vrst menim, da more kritični pogled na njegove vsebine biti koristen za raziskovalke/ce različnih mišljenj in stališč ne glede na njihova zadevna strinjanja ali nasprotovanja. Pričujoče besedilo ni teoretična raziskava in še manj potrjevanje neke ideologije; je oblikovanje teoretičnih izhodišč za empirično raziskavo.

V današnji vsakdanji rabi sintagma *žensko delo* največkrat pomeni dela in opravila, ki so za ženske primerna, ki naj jih zaradi tradicije ali iz drugih razlogov

opravljajo ženske, ali dela, za katera naj bi bile ženske primerne ali sploh sposobne, ali dela, pri katerih naj bi bile ženske hitrejšje, spretnnejše ali drugače primernejše od moških. Pred utemeljitvijo vsebine pojma *žensko delo* v pomenu, v katerem bo rabljeno v omenjeni raziskavi, je primerno poudariti, da so v različnih družbah in družbenih okoljih, v različnih časovnih obdobjih pojem *delo* in sintagmo *žensko delo* razumevali različno in da so ta razumevanja integralni deli različnih zgodovinskih mentalitet.

O pojmu *delo*

64

Z besedo *delo* imenujemo številne in različne fizikalne, naravne in kulturne pojme, v prenesenem pomenu tudi rezultat dela oziroma izdelek. **Kot človeško in družbeno dejavnost lahko na podlagi današnjega védenja in razumevanja opredelimo *delo* kot zavestno uporabljanje človeških sposobnosti za namensko načrtno pridobivanje in ustvarjanje materialnih in duhovnih dobrin ali za te procese potrebnih predpogojev, pogojev in okoliščin.**

Ta opredelitev zajema človeške vsebine, načine in namene teh dejavnosti in je univerzalna tudi za vidik dela kot *načina preživljanja* in *oblikovanja identitet* družbenih skupin in oseb.

Delo je ena od bistvenih potez človeštva. Pojem *delo* zajema zelo številne dejavnosti v različnih družbah in v isti družbi. Vendar v nekaterih kulturah abstraktnega pojma *delo* niso poznali in pojmovno niso ločevali delovnih in družabnih dejavnosti. V drugih kulturah je zelo razširjeno ločevanje delovnih dejavnosti na **dela in opravila**. Čeprav so bila prva in druga včasih povezana z zabavo ali razvedrilom, so ju dostikrat imeli za njuna nasprotja. Slednje ločevanje je postalo izrazito zlasti v okolju industrijske družbe. Na področju zabav in razvedril je veljala za *delo* poklicna ali polpoklicna dejavnost.

Ločevanja **del** in **opravil** v različnih družbah so določali različni odnosi in vrednotenja delovnih dejavnosti. Ta ločevanja **ne temeljijo na bistvenih, določljivih potezah, ampak so izraz družbenih sestav, kulturnih značilnosti oziroma odnosov do različnih delovnih dejavnosti**; pogostoma so tudi v različnih plasteh iste družbe različna mnenja o tem, kaj je *delo* in kaj *opravilo*. Ne glede na temeljna pozitivna ali negativna vrednotenja so večino telesnih dejavnosti za pridobivanje in ustvarjanje dobrin skoraj vse družbe navadno štejele za *delo*, duhovne dejavnosti pa večinoma za *opravilo*; šele z nekaterih vidikov evropskih novoveških etik je postajala razvidna prisotnost duhovnih prvin v vsakem delu in razvidnost značilnosti dela v zgolj duhovnih dejavnostih.

Od nastanka delitve dela so družbe vrednotile različna dela in opravila kot **odlična, cenjena, manj cenjena in zaničevana ali sramotna**; to vrednotenje se je izražalo tudi v različnih povračilih. Za navadno telesno *delo* so povračila lahko bila samo oskrba življenjske materialne bivanjske nujnosti (hrana, stanovanje in obleka) ali naturalije ali denar ali skromen nepremičninski zajem. Povračila za *dela* in *opravila*, ki jih je moč opravljati le s posebnimi telesnimi in

duhovnimi veččinami in sposobnostmi, so bila navadno večja. Povračila za visoko cenjena in cenjena, največkrat javna opravila so bile ali dejanske materialne vrednosti, lahko izražene v denarju, ali tudi socialne vrednosti, kot so ugled in položaj (ki so večinoma seveda posredno prinašala tudi materialne vrednosti). Povračila za nizko cenjena, največkrat domača dela ali opravila so bile navadno samo bivanjske nujnosti in socialne vrednote, ki jih je zagotavljala pripadnost družinski ali širši majhni skupnosti. Evropska srednjeveška predstava o božji ureditvi družbe – v stan, ki moli, v stan, ki se vojskuje in v stan, ki dela – vsebuje enačenje pojma dela s fizičnim delom in njegovo nizko vrednotenje. Ta odnos je bil precej trajen: v mestih so najprej začeli ločevati med častnim kvalificiranim, obrtniškim delom in nekvalificiranim, malovrednim delom. Med plemstvom je vseskozi obstajal zaničevalni odnos do telesnega dela sploh, med nekmečkim prebivalstvom so imeli kmečko delo za nekvalificirano in malovredno vse do romantičnih pogledov poznega 19. stoletja in še pozneje. Vse do uveljavljanja vrednot industrijske družbe so navadno šteli pretežno duhovna dela med cenjena opravila. Vendar so imela tu **poseben položaj nekatera dela žensk, ki jih predvsem zavoljo manjše telesne napornosti niso šteli med dela, ampak med malo pomembna in nizko vrednotena opravila.**

O pojmi, imenovanih s sintagmo *žensko delo*

Zelo različne so bile vsebine pojma **žensko delo ali opravilo**; največkrat je splošno zajemal le vrste dejavnosti, ki naj jih opravljajo ženske oziroma vrste del, ki za moške niso primerna; **ta pojem se nikakor ni prekrival z deli, ki so jih ženske dejansko opravljale**, saj so skoraj vedno delale tudi moška dela. Vsebina tega pojma je bila praviloma povezana z vrednotenjem delovnih dejavnosti: ženska dela so bila skoraj vedno družbeno nizko vrednotena.

S primerjalnega zgodovinskega vidika je razvidno, da so bili **odločitve, katere delovne dejavnosti naj opravljajo ženske, pojmovanja, kaj žensko delo je, in odnosi do ženskega dela** vedno tesno odvisni od vrste družb, tehnologij in drugih zgodovinskih okoliščin, mentalitet in izročilno posredovanih pogledov. Današnji analitični pregledi zgodovinsko izpričanih, silno številnih vrst delovnih dejavnosti v različnih družbah in kulturah vendarle kažejo njihovo temeljno skupno potezo. Delo je pridobivanje in ustvarjanje dobrin; nameni in različni **načini delovnih postopkov niso spolno določljivi**: tako npr. moški in ženske enako nabirajo gobe, tkejo platno, načrtujejo gradnjo mostu ali raziskujejo zgradbo snovi. Kadar se pojavijo spolne razlike pri opravljanju ali proizvodih enakega dela, so vedno rezultat lastnosti in vrednot, ki jih družbe privzgajajo osebam obeh spolov v različnih družbenih plasteh. **Zato pojem žensko delo ni miselna tvorba, ki bi vsebovala bistvene lastnosti in stvarne karakteristike; v zgodovinsko univerzalnem pomenu je nesmiselna.**

Zelo stvarna pa so pojmovanja ženskega dela kot mišljenjski vrednotni konstrukti, ki so sestavine zgodovinskih mentalitet in zajemajo vrste del,

za katera naj bi bile ženske sposobne in/ali katera naj po tradicionalni ali samoumevno veljavni delitvi del opravljajo. Te predstave so grajene na odnosih v stvarnosti in so izročilne družbene norme; so učinkovite in trajne, ker so pri posameznikih in posameznicah osebno ponotranjena prepričanja, pridobljena v procesu socializacije; so zelo pomemben del vsebine zgodovinskih dogajanj in stanj in okvirna določila usod večine žensk vse do danes. Te predstave so izraz družbeno uveljavljenih vrednotenj, pogledov in predsodkov o ženskah, o delu in opravilih, in vsakdanja vsebina zgodovinskih stvarnosti; so zgodovinska dejstva, ki jih je nujno treba upoštevati pri vsaki celostnejši podobi neke družbe, njene mentalitete in kulture.

66 **Drugačna je vsebina pojma ženskega dela kot zgodovinskega dejstva, ki zajema dela, ki so jih ženske dejansko opravljale; v raziskavi, za katero je oblikovanje pričujočega stališča hkratna priprava, bo pojem uporabljan v tem pomenu.** Tako razumljena vsebina je določljiva in neodvisna od vrednotenj in predsodkov, nekdanjih in sedanjih, drugih in naših. Spoznavno je pomembno, da takšen pojem omogoča pogled v zgodovinska dogajanja, ki prepričljivo kaže, da so bile vrste teh del skoraj vedno ali celo vedno številnejše od vrst, ki so jih zajemale vsebine vsakokratnih družbeno uveljavljenih predstav o tem, kaj žensko delo je, kaj naj bo ali kaj naj bi bilo.

Nastanek predstav o delih, ki naj jih opravljajo ženske

Zadovoljivega odgovora na temeljna vprašanja o nastanku, širjenju in razvoju pojmov **ženskega dela in del, ki so jih ženske dejansko opravljale**, ni mogoče iskati v okviru zgodovine slovenskega ali evropskega ozemlja, ali v filozofskih ali celo v psihoanalitičnih in drugih verovanjskih spekulacijah; za ustvarjanje znanja so od prizadevanj na teh področjih pomembna izvirna in prodorna vprašanja, ne pa odgovori. Ker gre za občečloveško problematiko, more biti odgovor utemeljen predvsem v dejanski človeškosti, z drugimi besedami v zgodovini človeštva.

Raziskave (in v dobršni meri tudi že vsakdanje okolje) kažejo, da so **potencialne človeške sposobnosti in pomanjkljivosti** (z izjemo povprečne fizične moči in povprečne dolgoživosti, ki pa sta v različnih obdobjih, družbah in družbenih plasteh zelo različni) povprečno enakomerno razdeljene med ljudi obeh spolov. Zelo drugače je z različno **pričakovanimi in vrednotenimi, glede na vrste družb, družbene položaje in spol različno zaželenimi, gojenimi, usmerjenimi, pridobljenimi in razvijanimi sposobnostmi**. Šolane oziroma izobražene in urjene osebe so na ustreznih področjih neprimerno sposobnejše od ljudi, ki se zadevno ne izobražujejo in ne razvijajo posebnih sposobnosti; naravna človeška nadarjenost je samo možnost, ki glede na človekovo življenjsko pot lahko narašča, stagnira ali ostane neizkoriščena. To dejstvo prepričljivo ilustrirajo zlasti številni banalni primeri; tako so npr. na področju nogometa sposobni večinoma moški, ženske pa ne; obratno je seveda veljalo od neolitika

do polpretekle dobe za ročno predenje niti. Iz enakega vzroka ne vzbujata začudenja sodobni "nadarjenosti" alpskega prebivalstva za smučanje na snegu in havajskega prebivalstva za jezdenje valov ter obratno odsotnost teh sposobnosti pri drugem in prvem. Zaradi družbenega dopuščanja in pospeševanja ali oviranja in onemogočanja pridobivanj in razvijanj različnih sposobnosti pri moških in ženskah se je v zgodovinskih stvarnostih večine družb od druge neolitske, agrokulturne revolucije naprej zdelo, da so ženske primerne le za nekatere vrste del. **Zaradi nedostopnosti raznih izobraževanj in praks se tako na številnih področjih njihove sposobnosti niso razvijale in dejansko niso dosegale pridobljenih moških sposobnosti.** Tako je bilo npr. še vse do pred sto leti pri intelektualnih dejavnostih: ker se niso smele vpisati na univerze, so si le zelo izjemoma lahko pridobile ustrezno visokošolsko znanje, pa tudi v teh primerih niso mogle dobiti formalnega izkaza o usposobljenosti. Ne samo zaradi tradicije, ustaljenih spolnih družbenih vlog, vzorcev, norm in predstav, tudi zaradi dejanske neusposobljenosti jim je bila zaprta pot do številnih poklicev in družbenih položajev. Seveda pa to ni veljalo samo za ženske, ampak tudi za ogromno večino moškega prebivalstva, ki mu je bila pot do različnih usposabljanj zaprta pravno, miselno ali ekonomsko.

Po spekulativnih predstavah iz 19. stoletja, naslonjenih na konstrukte o prvotnih družbah in na tedanje znanje o nekaterih neevropskih, majhnih, netehnološko in nedržavno naravnanih družbah, naj bi obstojala **naravna spolna delitev dela** (celo kot temeljna oblika delitve dela sploh) že na začetku človeške družbe. Te predstave so se podedovale v 20. stoletje; v sociološkem in drugem strokovnem spisju je pri obravnavah delitve dela uporabljan pojem *naravna delitev dela*, ki naj bi bila delitev dela po spolu in starosti. Vendar do danes odkriti fosilni kulturni ostanki zanesljivo pričajo, da takšne domneve o spolni delitvi dela za ogromno večino človeške preteklosti niso upravičene.

Človečenje se je začelo v Afriki vsaj pred tremi milijoni let, ko je sprememba klime povzročila propad gozdov, okolja, ki je dajalo hrano in zavetje prednikom ljudi; tedaj so nastale travnate površine. O tej spremembi nazorno pričajo najmlajši fosilni ostanki gazel, ki so se glede na oblike zob hranile z listjem in sodijo v zemeljske plasti, ki so nastale v tistem času. V višjih, poznejših zemeljskih plasteh so nato fosilni ostanki rastlinojednih živali, ki so se glede na obliko zob hranile s travami. V novem neprijaznem okolju je večina človeških prednikov in prednic izumrla; le redki osebki so preživel. Njihovi potomci in potomke (avstralopiteki in avstralopitekinje) so pred več kot dvema milijonoma let začeli izdelovati najpreprostejše kamnito orodje iz polovično odbitih prodnikov (olduvajski sekirasti prodnik, chopper); pred milijonom in četrt let so tako imenovani pokončni ljudje (*Homo erectus*) izumili vsestransko obdelane kamnite šilaste ročne sekire in pred dobrega pol milijona let odlično izdelane kamnite pestnjake mandljastih oblik, ki so že zmagoslavje duha: v celoti umetne, izumljene oblike. Fosilni ostanki razbitih živalskih kosti, na katerih sledovi kamnitega orodja prekrivajo sledove zob živalskih plenilcev, pričajo, da so se

avstralopitekinje in avstralopiteki preživljali na mrhovinarski način, ko so na opuščnem živalskem plenu razbili kosti, ki jih plenilci niso mogli pregristi, in jedli kostni mozeg. Prvotna kamnita orodja so bila seveda uporabna še za druge namene, zlasti za izkopavanje, lomljenje, drobljenje in mehčanje užitnih korenin. Ob takšnem načinu prehranjevanja s takšnim orodjem je govorjenje o spolni delitvi dela v tem, po letih približno dvomilijonskem, najdaljšem človeškem obdobju kajpak nesmiselno; nastalo je z nekritično aplikacijo vzorca nekaterih lovsko-nabiralniških družb iz 19. in prve polovice 20. stoletja. Preživele so tiste osebe obeh spolov, ki so se domiselno skrivale pred zvermi, si v skupinah vzajemno pomagale, spretno izdelovale in uporabljale orodje in se z njegovo pomočjo hranile, ter njihove potomke in potomci.

68

Nato se je pred približno sto tisoč leti začela revolucija izdelovanja kamnitega orodja; je plod izumljanj in potreb neandertalk in neandertalcev (*Homo sapiens neanderthalensis*). Robove mandljastih pestnjakov so odslej začeli fino tanjšati z drobnimi stranskimi udarci tako, da so dobili odkruške v načrtovanih oblikah za strgala, nože in neverjetno pravilne trikotne osti (levalloiška tehnika). Nastale so nove, uporabne, povsem umetne oblike orodij. S tem je bil kar najtesneje povezan odločilni korak v popolno obvladovanje, "čutenje" lastnosti kamna, ki ga danes imajo le še redki najboljši kiparji, ki delajo v kamnu. Najmenitnejši takšni izdelki so najstarejša pričevanja o obliki, ki je hkrati smotrna in lepa: zanesljiv znak novega duhovnega življenja.

Ta sprememba je morda nastala hkrati s prvimi zametki predstav o spolni delitvi dela. To je bil podnebno zelo neprijazen in dolgotrajen čas. Na velikih ozemljih se sneg poleti ni stopil, ampak se je strjeval v led, vsa severna Evropa in alpsko območje sta bila pod ledom, ki se tudi v toplejših letih ni stopil (würmska poledenitev, ki se je začela pred več kot sedemdesetimi tisočletji in je trajala skoraj šestdeset tisoč let), zaradi ogromnih količin stalnega ledu je bilo podnebje suho, nastajale so puščave, gladina morij se je močno znižala. Rastlinstvo se je spremenilo; nabiralniško gospodarstvo je le še deloma omogočalo preživetje. Pred zmrzovanjem se se ljudje branili z obleko in ognjem. Slednjega so uporabljali sicer vsaj že pred poldrugim milijonom let, vendar je zdaj postal pogoj obstoja, tako kot obleka, ki jo je omogočil izum odiranja živalskih kož: ljudje so preživeli tako, da so postali tudi lovci kožuhovinarjev. To pa je bilo dostikrat tvegano početje. Mati majhnega otroka je kajpak lahko sodelovala pri pregonu živali, pri ubijanju velikih živali pa je morala pustiti otroka v nekem varnejšem okolju; to je bila omejitev, ki je pri nabiranju hrane ni bilo. Tudi sicer bi izpostavljanje mater najbolj nevarnim početjem lahko posredno ogrozilo obstoj človeške skupine. Hkrati pa je bilo treba pripravljati krzno za obleko in skrbeti za ogenj, kar lahko ljudje, ki so na lovu, delajo le občasno. Mogoče je, da so ob tem smatrali, naj nekateri ljudje, zlasti matere majhnih otrok, manj opravljajo najnevarnejša dela. Ali je bilo res tako, ne vemo, čeprav obstaja o tem več, na različnih mlajših primerjalnih osnovah utemeljenih mnenj. Z metodičnega vidika je treba imeti v zavesti védenje, da pomeni vnašanje

predstav iz mlajših kultur v preteklost konstruiranje podobe, ki je kljub navidez brezhibni logični izpeljavi dostikrat zmotna. Pri tem je treba upoštevati vsaj dve stališči. Pri ljudeh tudi pri nabiralništvu ne gre za različna koristna obnašanja osebkov obeh spolov kot pri nekaterih živalskih družbah, ampak za **kulturne, delovne** dejavnosti: analogijska sklepanja na podlagi družb drugih primatov imajo zato lahko vrednost samo kot posredno opozorilo na neko spregledano možnost. Na drugi strani pa imajo enako vrednost tudi védenja o novoveških družbah, v katerih so ženske delale vse, tudi do poroda, rodile na samem, tudi skrivaj in takoj nadaljevale tudi s težkimi in nevarnimi deli. Najbrž je treba razna sklepanja gledati še v luči dejstva, da je človeška neandertalska vrsta izumrla in da še ne vemo z gotovostjo zakaj; pri tem pa tudi ne gre pozabiti, da je bilo obdobje obstoja neandertalcev vendarle trikrat daljše kot dosedanji obstoj današnje človeške vrste (*Homo sapiens sapiens*).

Pomembno je, da niti zametki niti morda celo uveljavitev zametkov takšne spolne delitve dela ne bi sami po sebi pomenili tudi družbene spolne neenakopravnosti. Na to opozarja dejstvo, da je bila za majhne, nedržavno in netehnološko naravnane neevropske lovsko-nabiralniške družbe, ki jih poznamo iz 20. stoletja, pogosta skupna značilnost spolna socialna enakopravnost, ki je temeljila na enakovrednih prispevkih hrane za skupnost.

Zanesljivo obstajajo različne spolne delitve dela šele v zadnjih treh ali štirih tisočinkah človeške preteklosti, od časa pred okoli 12.000 leti, od nastanka **prve neolitske, hortikulturene revolucije**. Tedaj se je začelo ročno poljedelstvo žitaric in ljudje so se naselili; nabiralništvo in lov sta se spremenila in postala manj pomembna. Skoraj gotovo so ta prevrat povzročile ženske nabiralke, ki so doumele ciklus obnavljanja žitaric; med ženskami domnevamo tudi genijalni razum, ki je revolucijsko posledično ustvaril lončarstvo za proizvodnjo posodja za žitno zrnje, žrmlj za njegovo mletje in pozneje predenje in tkanje. Delo, ki je temeljilo na teh, za človeštvo vse do danes najvažnejših spoznanju in izumih, so vsaj večinoma opravljale ženske; moški so hodili predvsem na lov, ki je postal manj pomemben; ni bil več skupno neprestano sledilno preseljevanje za živalmi, ampak občasno zapuščanje in vračanje v naselbine pri obdelanih zemljiščih. Rezultati dela žensk so postali bistveni za preživetje skupin in temu je moralo ustrezati tudi visoko vrednotenje tega dela in posledično visoko družbeno vrednotenje žensk. To se bržkone odraža tudi v lončenih ženskih figuricah iz tega obdobja, ki so morda predstavljale ženska božanstva.

Toda že čez 4000 ali 5000 let so se razmere marsikje začele temeljno spreminjati: nastajala je **druga neolitska, agrokulturna revolucija**. Njena najznačilnejša tehnična prvina je bilo ralo z govejo orno živino, ki so jo udomaćili bivši lovci in pastirji; ralo je povzročilo nastanek polj in viškov hrane, ti so omogočili demografsko eksplozijo, prisvajanje viškov in nastanek družbenega razlikovanja: oblikovale so se skupine, ki niso proizvajale hrane, ampak so se ukvarjale z upravljanjem, vojskovanjem, bogoslužjem, obrtnimi dejavnostmi. Nastajale so večje družbene skupine. V majhnih družbenih skupinah prejšnjih

obdobji je bilo vsako večje število ljudi breme in grožnja z lakoto: sedaj pa je bilo to pogoj za obstanek in privilegije nedavno nastale družbene elite, ki se ni več ukvarjala z neposrednim pridobivanjem hrane. Zato pa je morala skrbeti za čim večje družbene skupine oziroma za čim večje število otrok. Kot sredstvo v ta namen je nastajalo temeljno vrednotenje žensk predvsem kot mater in skrbnic za otroke; v sedaj stalnih bivališčih se je čim večja rodnost uresničevala tako, da so ženske ob skrbi za sedaj številnejšo otročad opravljale predvsem bližnja, hišna, domača dela; tu so **začetki pojma žensko delo**. Nastajale so predstave o specifičnih ženskih družbenih vlogah, začelo se je oblikovanje kulturnega spolnega tipa ljudi in ustrezno različno kulturno-spolno vzgajanje deklic in dečkov. Takšen način življenja je ženske počasi odstranjeval iz javnega življenja. Posledično se je nižalo družbeno vrednotenje rezultatov dela žensk. Nastali so kulturni vzorci podrejenih vlog žensk v družbi, ki trajno temeljijo predvsem na družbenih odnosih do žensk kot objektov in subjektov populacijske reprodukcije in produkcije; večinoma vsebujejo tudi pojem žensko delo. Ti vzorci variirajo glede na vrste družb in kultur, so zelo razširjeni in trajajo tako ali drugače oblikovani ali preoblikovani vse do danes. Vendar nikakor niso univerzalni; v številnih, nedržavno, netehnološko naravnanih neevropskih majhnih družbah, zlasti nomadskih in lovsko-nabiralniških, znanih iz 19. in 20. stoletja so poznali različne spolne delitve dela in hkrati spolno družbeno enakopravnost. Sicer pa v analiziranih stopetinosedesetih različnih družbah **skoraj nobena od petdesetih vrst del ni izključno ženska ali moška**; edino lov na velike morske živali in taljenje rude opravljajo samo moški. Ženska podrejenost je navadno izrazita v državno naravnanih kulturah in še posebej v zahodni kulturi, ki jo je ustvarilo krščanstvo iz ruševin rimskega imperija in je danes svetovno dominantna; v teh okoljih je precej trdno uveljavljena povezava nizkega vrednotenja žensk in ženskega dela.

Tako je bilo tudi na Slovenskem in v precejšnji meri je tako še danes. Pravnih razlogov in omejitev izobraževanja žensk in njihove dostopnosti do vseh vrst del ni več; obstajajo pa miselne predstave in večinska prepričanja o primernih poklicih in delih za ženske in moške; tudi feminizacija samo nekaterih, včasih moških poklicev je vendarle nastala na prilagojenih starejših predstavah in tradiciji; ti poklici sodijo zlasti v dejavnosti, ki so povezane z otroki, s skrbjo za zdravje in s tekstilom. Značilno je, da so te dejavnosti največkrat postale manj cenjene in povprečno manj plačane. Podobno kažejo na trdnost starejših predstav v drugih in tudi v teh dejavnostih delovni položaji žensk, ki so razmeroma redko vodje; za dominantne vloge naj bi bili moški primernejši in med ženskami so hotenja po vodstvenih položajih manj pogosta kot med moškimi.

Temeljna znanja, ob katerih je nastajalo besedilo

V besedilu oblikovano raziskovalno izhodišče in razčlenjevanje pojmov *žensko delo* je nastalo vzporedno z raziskovanjem dela žensk na Slovenskem;

temeljna vprašanja so se zastavljala sama od sebe zlasti ob pregledovanju virov; vodila so do spoznanj, oblikovanih v znanstveni literaturi. Tu oblikovano stališče je nastalo ob pogledih pisca na poglobljena spoznanja o ženskem delu in o delu sploh; ni pregled, kompilacija ali polemika, ampak eno od možnih raziskovalnih delovnih izhodišč. Narava tega spisa ne dopušča neposrednega navajanja literature in še manj virov: zgrajen je na raznovrstnih in kompleksnih mnogostranskih, pritrjevalnih, nevtralnih in nikalnih odnosih do spoznanj in znanja, ki je po mnenju pisca teh vrst pomembno. Seveda je nujno nakazati, za katera spoznanja in znanja gre, in to ne glede, ali je pisec svoje raziskovalno stališče oblikoval v nasprotju s tem znanjem ali ob njem, ali je aplikacija tega znanja. Še posebej je treba navesti avtor-je/ice oziroma literaturo, na katero se je pisec naslonil ob oblikovanju svojega stališča. Ta orientacijska skica zajema ozek izbor po piščevem mnenju pomembnih znanj in spoznanj; poudarjeno so navedeni pregledi in izpuščena dela, ki so predvsem drugotna povzemanja znanja in polemične obravnave znanja, ki ne vsebujejo samostojnih novih dognanj.

Pojem *delo* je ena najpomembnejših tematskih sestavin v študijah Karla **Marxa**; pomeni mu zavestno namensko dejavnost v procesu med človekom in naravo; zaradi vpliva dela na vse vidike človeškega razvoja in življenja je zgodovina dela pravzaprav zgodovina človeštva; *naravno spolno delitev dela* je videl Marx v okviru družine ali plemena (*Das Kapital*, *Kritik der politischen Ökonomie I*, prvič objavljeno leta 1867; *Die deutsche Ideologie*, napisano skupaj z Engelsom leta 1846, prvič objavljeno leta 1932). Izčrpnjeje je *naravno spolno delitev dela* opredelil Friedrich **Engels** (*Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, prvič objavljeno leta 1884). Ta pogled je naslonjen zlasti na kulturno evolucijsko naravnane raziskave Lewisa Henryja **Morgana** (*Ancient Society*, prvič objavljeno leta 1877). Še v 20. stoletju so menili, da je pojem naravne spolne delitve dela potrjevan z etnološkimi raziskavami, ki kažejo razlike v življenju žensk in moških nasploh (gl. npr. geslo *Arbeitsteilung* v: *Das Fischer Lexikon, Soziologie*, izd. René König, Frankfurt am Main 1977), vendar tudi, da so pri vprašanju izvora spolne delitve dela odločilni kulturni in socialni – ne pa biološki dejavniki, da je spolna delitev dela ena od načinov utrjevanja neenakopravnega položaja žensk in da so zgodovinske okoliščine omogočale neopaznost družbeno-ekonomskega pomena raznih del, ki so jih opravljale ženske (gl. npr. geslo *Sexual Division of Labor* v: C. Seymour-Smith, *Macmillan Dictionary of Anthropology* 1986; gesli *Division of Labor in Work* v: M. Humm, *The Dictionary of Feminist Theory* 1989; geslo *Sexual Division of Labour* v: D. Jary, J. Jary, *Collins Dictionary of Sociology* 1991; in geslo *Division of Labor* v: *The Dictionary of Anthropology*, ed. T. Barfield 1997). Na zavajajočo vlogo predsodkov pri interpretiranju nastanka in pomenov spolne delitve dela v prazgodovinskih družbah je kritično znanstveno utemeljeno opozorila Sally **Slocum** (*Woman the Gatherer: Male Bias in Anthropology* v: *Toward an Anthropology of Women*, ed. R. Reiter, prvič objavljeno leta 1975). Ernestine **Friedl** je pokazala, da je spolna delitev dela primarno kulturna, vendar je

upoštevala tudi medsebojno delovanje bioloških in kulturnih prvin (Women and Men: An Anthropological View, prvič objavljeno leta 1975).

Pogledi na delo, ki so imeli največjo avtoriteto, so bili v Evropi od zatona antike do 19. stoletja zapisi v **Bibliji**. To mogočno delo so napisali razni pisci v različnih obdobjih: tudi o delu so izražali različne poglede in pojmovanja. Vsako evropsko obdobje in okolje je v biblijskih spisih izbiralo tiste zapise, ki so potrjevali njihova pojmovanja; zato sta zgodovinsko pričevalna predvsem vsakokratna izbor in uporaba biblijskih besedil. Večinoma je v stari zavezi odnos do dela odraz pogledov judovske duhovniške elite, ki je zapisovala in prirejala ustna izročila: delo je prekletstvo (npr. Genesis 3: 17–19), kmečko in obrtniško delo je manjvredno, duhovniška opravila so najpomembnejša (npr. Sirah 38: 24 – 39: 11). Drugačna pojmovanja dela so v novi zavezi, ki je zapis in priredba ustnih izročil iz družbeno, kulturno, jezikovno in zemljepisno zelo drugačnega okolja in časa: ročno delo ni sramotno, ampak pohvalno (npr. Apostolska dela 20: 34; Prvo pismo Tesaloničanom 4: 11), hvalevredna in častna so tudi ženska gospodinjstva opravila (npr. Prvo pismo Timoteju 5: 10).

Največjo zbirko pisnih zgodovinskih virov o pojmovanjih in pogledih na delo je sestavil Keith **Thomas** (The Oxford Book of Work 1999). Pregled najpomembnejših slikovnih virov o delu evropskih žensk je napravila Anke **Wolf-Graaf** (Die verborgene Geschichte der Frauenarbeit, 1983). Zgodovinske raziskave dela so raztresene po številnih delih, ki imajo poudarek na drugih tematikah; zaradi soodnosnih povezav s konkretnimi družbeno-kulturnimi okoliščinami so pomembna predvsem besedila v sintetičnih delih, ki jih navadno uvrščamo pod precej neustrezna krovna imena, kot so totalna, strukturalna, družbena, gospodarska, antropološka zgodovina ali kar zgodovina vsakdanjosti (npr. A. Toynbee, A Study of History I–XII, prvič objavljeno med letoma 1934–1961; J. Le Goff, La civilisation de l'Occident médiéval, prvič izšlo leta 1965; P. Chaunu, La civilisation de l'Europe classique, prvič izšlo leta 1966; H.-W. Goetz, Leben im Mittelalter 1986 in druga sorodna dela). Širše zasnovana specialna zgodovina dela, ki sega od starega Egipta do zadnje tretjine 20. stoletja, je z izjemo prvega poglavja omejena na evropski prostor in na fizično delo v poljedelstvu in industriji (Arne **Eggebrecht**, Jens **Flemming**, Achatz **Muller**, Gert **Meyer**, Alfred **Oppolzer**, Akos **Paulinyi**, Helmuth **Schneider**, Geschichte der Arbeit 1980).

Najpomembnejše delo o *družbeni delitvi dela* je napisal Emile **Durkheim** (De la division du travail social, prvič izšlo leta 1893): delitev dela v predindustrijskih družbah naj bi bila temelj *mehanične* družbene solidarnosti, v industrijskih družbah pa osnova *organske* družbene solidarnosti. Pred njim je družbeno delitev dela videl Adam **Ferguson** kot vprašanje družbenega razlikovanja in vidik človeške solidarnosti (An Essay on the History of Civil Society, prvič izšlo leta 1767), Adam **Smith** pa kot vprašanje večje gospodarske produktivnosti (Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, prvič izšlo leta 1776). Analitičen pregled kulturno-antropoloških spoznanj o

delu je napravila Sutti **Ortiz** (*Work, the Division of Labour and Co-operation v: Companion Encyclopedia of Anthropology*, ed. Tim Ingold 1994).

Za razumevanje načina, kako močno in s kako odločilnimi posledicami lahko verovanja in vrednote oblikujejo odnose do dela in kako lahko delo kaže na značilnosti ljudi, je temeljno delo Maxa **Webra** (*Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, prvič objavljeno leta 1901). Kako se oblikujejo odnosi do dela v specifičnih gospodarstvih majhnih, nedržavno in netehnološko naravnanih neevropskih družb 19. in prve polovice 20. stoletja, je pokazano v raziskavah Marshalla **Sahlinsa** (*Stone Age Economics*, prvič objavljeno leta 1972). Usodna razmerja med ustvarjalnostjo, delom in tehniko v zgodovini človeštva je nakazal Lewis **Mumford** (*The Myth of the Machine I, II*, prvič izšlo 1967–1970). Bistvena vprašanja o načinu znanstvenega dela je zastavil Karl **Popper** (*Logik der Forschung*, prvič objavljeno leta 1935; *The Poverty of Historicism*, prvič objavljeno leta 1957). Sicer so vidiki, s katerih je moč raziskovati delo, številni in značilnosti dela so pomembna pričevanja o družbah in kulturah (gl. npr. geslo *Work*, ki ga je napisala Ann E. Kingsolver v: *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, ed. A. Barnard, J. Spencer 1998).

Pisec teh vrstic, ki ni arheolog, je ob specialnih arheoloških razpravah že od nekdaj uporabljal za nujni vzporedni pregled arheološkega vedenja bleščče, vendar danes marsikje že zastarelo delo, ki ga je napisal Jiří **Neustupný** (*Pravěk lidstva*, prvič objavljeno leta 1946), nato pa zlasti Larousse *Encyclopedia of Archaeology*, ed. G. Charles-Picard, drugo angleško izdajo iz leta 1983, in drugo izdajo *The Penguin Dictionary of Archaeology* iz leta 1982, ki sta jo napisala W. Bray in D. Trump. Kompleksen evolucionistično determinističen pregled prazgodovine je napravil André **Leroi-Gourhan** (*Le geste et la parole I–II*, prvič objavljeno 1964–1965). Na podlagi odkritja posebne vrste genov, ki lahko povzročijo nenaden nastanek nove vrste, je nastal nov pogled na evolucijo in človeške vrste, ki ga je oblikoval Jeffrey **Schwartz** (*Sudden Origins: Fossils, Genes, and the Emergence of Species* 1999). Analitičen pregled spoznanj z različnih vidikov o zgodnjem obdobju človeštva obsega prvi del *Companion Encyclopedia of Anthropology*, ed. T. Ingold 1994.

Transdisciplinaren pregled vedenja o prazgodovinskih družbah je napravil Tim **Megarry** (*Society in Prehistory: The Origins of Human Culture* 1995).

Najobsežnejši zgodovinski pregled nad delom, ki so ga ženske dejansko opravljale, in nad vsakokratno delitvijo dela je v ustreznih poglavjih vsebovan v velikem skupinskem delu o zgodovini žensk od antike do 20. stoletja, v redakciji Georgesae **Dubya** in Michelle **Perrot** (*Storia delle donne in Occidente I–V*, prvič objavljena v letih 1990–1996). Sicer je znanje o raznovrstnem delu žensk razpršeno v številnih raziskavah. Verjetno najbolj stvaren pregled znanja o delu žensk v prazgodovinskih družbah je vsebovan v delu Margaret **Ehrenberg** (*Women in Prehistory*, prvič izšlo leta 1989). O ženskem tekstilskem delu v prazgodovinskih in protozgodovinskih družbah je temeljno delo Elizabeth

Wayland Barber (*Women's Work: the First 20.000 Years*, 1994). Pregled nad raznovrstnim delom žensk v srednjem veku je napravil David **Herlihy** (*Opera muliebria: Women and Work in Medieval Europe* 1990). S konkretnimi vrašanji družbenospolne delovne identitete, pojmi dela in deli, ki so jih ženske opravljale v mestih in na podeželju, se je v okviru ekonomske vloge žensk v evropskem zgodnjem novem veku poglobljeno ukvarjala Merry E. **Wiesner** (*Women and Gender in Early Modern Europe* 1993). Pregled te tematike v povezavi z najpomembnejšimi zgodovinskimi dogajanja v novem veku sta s sodelovanjem še drugih avtoric in avtorjev napisali Marilyn **Boxer** in Jean **Quataert** (*Connecting Spheres: European Women in a Globalizing World, 1500 to Present*, prvič izšlo leta 1987). Friedrich **Engels** je bil med prvimi raziskovalci, ki so opozorili na problematike ženskega plačanega industrijskega dela (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, prvič izšlo 1845). Raziskave Ann **Oakley** obravnavajo pojem, vrednotenje in dejanski obseg domačega dela žensk v industrijski in predindustrijski družbi (*The Sociology of Housework* 1974; *Housewife*, prvič izšlo leta 1976).

Izčrpen pregled pojmov in prvin, ki določajo kulturni spol in njegov soodnos do dela predvsem v industrijski družbi, sta napravila Claire M. **Renzetti** in Daniel J. **Curran** (*Women, Men, and Society*, prvič izšlo leta 1995). Podobno tematiko je pri različnih družbah primerjalno obdelala Nancy **Bonvillian** (*Women and Men: Cultural Constructs of Gender* 1995).

Na Slovenskem so v orisih del predindustrijske kulture na podeželju obdelani zlasti tehnološki postopki, delitev teh del in običaji ob njih; vsebovani so v sintetičnih etnoloških pregledih (*Narodopisje Slovencev I–II*, ur. R. Ložar 1944, ur. B. Orel, I. Grafenauer 1952; V. Novak, *Slovenska ljudska kultura* 1960; *Slovensko ljudsko izročilo*, ur. A. Baš 1980).

Obravnave raznih vrst del so sestavine kompleksnih samostojnih obdelav. Dostikrat so pomembne informacije, čeprav so tekstovno kratke. Vsebovane so v raziskavah Antona **Mrkuna** (*Etnografija velikolaškega okraja* 1943), Miroslava **Pahorja** in Tatjane **Poberaj** (*Stare piranske soline* 1963), **Katarine Kobe-Arzenšek** (*Sitarstvo na Gorenjskem* 1967), Slavka **Kremenška** (*Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem* 1970), Irene **Winner** (*A Slovenian Village* 1971), Angelosa **Baša** (*Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov* 1967; *Savinjski splavarji* 1974), Borisa **Kuharja** (*Odmirajoči stari svet vasi* 1972), Pavle **Štrukelj** (*Romi na Slovenskem* 1980), Janeza **Bogataja** (*Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke* 1982), Ivanke **Počkar** (*Slivarji* 1982), Dušana **Jakomina** (*Škedenjska krušarca* 1987), Aleksandra **Videčnika** (*Furmani ob Savinji in Dreti* 1988; *Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno* 1986), Marije **Stanonik** (*Promet na Žirovskem* 1987), Marije **Kozar-Mukič** (*Gornji Senik/Felsőszölnök* 1988), Inje **Smerdel** (*Ovčarstvo na Pivki: transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije "ovčarji"* 1989), Slavke **Ložar** (*Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini* 1991), Toneta **Cevca** (*Bohinj in njegove planine* 1992; *Velika*

planina: življenje, delo in izročilo pastirjev 1993), Lučane **Budal** in Viljema **Zavadlava** (Iz kmečkih korenin sem pognal: pričevanja o preteklosti Štandreža 1993), Bernarde **Potočnik** (Hmeljnik: način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno 1994), Andreja **Dularja** (Pij, kume moj dragi! Vinogradništvo in vinogradniki v Beli krajini 1994), Nene **Židov** (Ljubljanski živilski trg: odsev prostora in časa /1920–1940/ 1994), Bruna **Volpija Lisjaka** (Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja med Trstom in Timavo 1995), Magde **Reja** in Tatjane **Sirk** (Briška kuhinja: kuhinja in kulinarčna kultura v Goriških Brdih 1997), Polone **Šega** (Slovenski kostanjarji na Dunaju: prebivalci nekdanjega velikolaškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu 1997), Marije **Klobčar** (Kamničani 1998), Ksenije **Khalil** (Nerajska hrana 1999), Boruta **Brumna** (Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter 2000), Jerneje **Ferlež** (Mariborska dvorišča 2001) in drugih; vrste in delitev dela sta obravnavala Zmago **Šmitek** (Kruh in politika, Poglavja iz etnologije Vitanja, uredila Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek 1987) in Mojca **Ravnik** (Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri 1996). Obdelave tekstilnih in oblačilnih delovnih dejavnosti so sestavine raziskav oblačilne kulture avtoric Janje **Žagar** (Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno 1994) in Marije **Makarovič** (Slovenska ljudska noša v besedi in podobi I–X 1986–1999; Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu 1996; Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjuni 1999; Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva na Tolminskem 1999; Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori 2000). Obdelave dela in odnosov do dela v 19. in 20. stoletju vsebujejo raziskave v holistično zasnovanih monografijah podeželskih naselij in njihovih prebivalcev, ki jih je napisala ista avtorica (Strojna in Strojanci 1982; Predgrad in Predgrajci 1985; Črna in Črnjani 1986; Sele in Selani 1994), posebej je ta raziskovalka obdelala družbene osnove in oblike delovne vzajemnosti (Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem 1979) in delovne postopke v predindustrijskem kmetijstvu (Kmečko gospodarstvo na Slovenskem 1978). Opisi preprostih obrtnih delovnih postopkov so del predstavitve domačih obrti, ki jo je napisal Janez **Bogataj** (Domače obrti na Slovenskem 1989). Kot sestavine kompleksnih obdelav so dela obravnavana še v drugih samostojnih publikacijah; tu niso navedena, ker bi bila manj pomembna, ampak ker pri oblikovanju pričujočega raziskovalnega izhodišča niso bila odločilna.

Številne razprave o delovnih tehnoloških postopkih in z njimi povezanih okoliščinah v predindustrijski kulturi na podeželju so objavljene v glasilu Slovenskega etnografskega muzeja (ki izhaja od leta 1926 z imenom Etnolog, od leta 1948 z imenom Slovenski etnograf in od leta 1991 z imenom Etnolog) in v glasilu Inštituta za slovensko narodopisje Traditiones, ki izhaja od leta 1972. Posredno so razna dela obravnavana v pregledih dveh slovenskih zamejskih pokrajin in v pregledih šestnajstih nekdanjih občin, ki so izšli med letoma 1981 in 1996 v okviru projekta Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja

– 20. stoletje. Sistematičen zgodovinski oris delovnih agrarnih postopkov je v *Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev I.* zvezek 1970.

Posredno pričajo o raznih vrstah dela gospodarsko zgodovinske obravnave; najštevilnejše so v *Kroniki*, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, ki izhaja od leta 1953; najpomembnejše o obrti so v zborniku *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja 1972*, o industriji pa v obravnava *Jožeta Šorna (Začetki industrije na Slovenskem 1984)*.

Bistvene zgodovinske poteze delovnega prava so vsebovane v raziskavah Sergija **Vilfana** (*Pravna zgodovina Slovencev 1961*; ustrezna poglavja v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II. zvezek 1980*). Statistične prereze različnih vidikov udeležbe žensk z lastnim zaslužkom oziroma poklicem v materialni proizvodnji in storitvah je opravila Sabina Ž. **Žnidaršič** (*Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910*, izšlo leta 2000). Dolej edina specialno tematska, teoretično in terensko empirično zasnovana študija o ženskem delu na Slovenskem je magistrska naloga Martine **Orehovec** z naslovom *Ženske in delo v Istri v 20. stoletju*; obranjena je bila na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 2001, vendar še ni objavljena, in njeni izsledki pri pripravljanju pričujočega teksta niso bili rabljeni.

Pojmovno in analitično podobo ustvarjalnosti ter njen pomen v delovnih dejavnostih je orisal Anton **Trstenjak** (*Psihologija ustvarjalnosti 1981*). Analitični vpogled v značilnosti dela kot načina človeške zgodovinske eksistence je izdelal Jan **Makarovič** (*Logika dela: zgodovina in prihodnost 1993*; *Grenki kruh 1994*). Z vidika sodobnega družbenega razvoja, alienacije in delitve dela sta dejanske okoliščine poklicnega plačanega dela obravnavala Veljko **Rus** in Vladimir **Arzenšek** (*Rad kao sudbina i kao sloboda 1984*).

LITERATURA

- BARFIELD, Thomas, *The Dictionary of Anthropology*, Blackwell Publishers 1997.
- BAŠ, Angelos, *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov*, Maribor 1967.
- BAŠ, Angelos, *Savinjski splavarji*, Ljubljana 1974.
- BAŠ, Angelos (ur.), *Slovensko ljudsko izročilo*, Ljubljana 1980.
- BOGATAJ, Janez, *Domače obrti na Slovenskem*, Ljubljana 1989.
- BOGATAJ, Janez, *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*, Novo mesto 1982.
- BONVILLAN, Nancy, *Women and Men: Cultural Constructs of Gender*, Prentice Hall 1995.
- BOXER, Marilyn in Jean QUATAERT, *Connecting Spheres: European Women in a Globalizing World, 1500 to Present*, Oxford University Press 2000.
- BRAY, Warwick, David TRUMP, *The Penguin Dictionary of Archaeology*, 1982.
- BRUMEN, Borut, *Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*, Ljubljana 2000.
- BUDAL, Lučana in Viljem ZAVADLAV, *Iz kmečkih korenin sem pognal: pričevanja o preteklosti Štandreža*, Štandrež 1993.

- CEVC, Tone, Bohinj in njegove planine, Radovljica 1992.
- CEVC, Tone, Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev, Ljubljana 1993.
- CHAUNU, Pierre, Civilizacija klasične Evrope, Beograd 1977.
- DUBY, Georges, Michelle PERROT, A History of Women I-V, The Belknap Press of Harvard University Press 1994.
- DULAR, Andrej, Modeli za modrotisk, Ljubljana 2000.
- DULAR, Andrej, Pij, kume moj dragi! Vinogradništvo in vinogradniki v Beli krajini, Novo mesto 1994.
- DURKHEIM, Emile, Über soziale Arbeitsteilung: Studie über die Organisation höherer Gesellschaften, Frankfurt a. M. 1977.
- EGGEBRECHT, Arne, Jens FLEMMING, Achatz MULLER, Gert MEYER, Alfred OPPOLZER, Akos PAULINYI, Helmuth SCHNEIDER, Povijest rada, Zagreb 1987.
- EHRENBERG, Margaret, Women in Prehistory, British Museum Publications, 1992.
- Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology, ed. A. BARNARD, J. SPENCER, Routledge: London, New York 1998.
- FERLEŽ, Jerneja, Mariborska dvorišča, Maribor 2001.
- FRIEDL, Ernestine, Spor o determinantama polnih uloga, v: Antropologija žene, zbornik, prir. Ž. Papić, L. Sklevicky, Beograd 1983.
- GOETZ, Hans-Werner, Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert, München 1986.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, uredili Pavle BLAZNIK, Bogo GRAFENAUER, Sergij VILFAN, Ljubljana 1970; II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja, uredili Pavle BLAZNIK, Bogo GRAFENAUER, Sergij VILFAN, Ljubljana 1980.
- Hauptwerke der Soziologie, izd. Dirk KAESLER, Ludgera VOGT, Stuttgart 2000.
- HERLIHY, David, Opera muliebria: Women and Work in Medieval Europe, McGraw-Hill Publishing Company, 1990.
- HUMM, Maggie, The Dictionary of Feminist Theory, Prentice Hall 1995.
- INGOLD, Tim ed., Companion Encyclopedia of Anthropology, Routledge: London, New York 1994.
- JAKOMIN, Dušan, Škedenjska krušarca, Trst 1987.
- JARY, David, Julia JARY, Collins Dictionary of Sociology, Glasgow 1995.
- KHALIL, Ksenija, Nerajska hrana, Črnomelj 1999.
- KLOBČAR, Marija, Kamničani med izročilom in sodobnostjo: življenje kamniških meščanov od 1880 do druge svetovne vojne, Ljubljana 1998.
- KOBE-ARZENŠEK, Katarina, Sitarstvo na Gorenjskem, Ljubljana 1967.
- KOZAR-MUKIČ, Marija, Gornji Senik/Felsőszölnök, Szombathely, Ljubljana 1988.
- KREMENŠEK, Slavko, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana 1970.
- Kruh in politika: poglavja iz etnologije Vitanja, ur. Duša KRNEL-UMEK in Zmago ŠMITEK, Ljubljana 1987.
- KUHAR, Boris, Odmirajoči stari svet vasi, Ljubljana 1972.
- Larousse Encyclopedia of Archaeology, G. CHARLES-PICARD ed., New York 1983.
- LE GOFF, Jacques, Intelektualci u srednjem veku, Zagreb 1982.
- LE GOFF, Jacques, Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd 1974.
- LEROI-GOURHAN, André, Gib in beseda I, Ljubljana 1988; II, Ljubljana 1990.
- LOŽAR, Slavka, Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini, Novo mesto 1991.
- MAKAROVIČ, Jan, Grenki kruh, Maribor 1994.
- MAKAROVIČ, Jan, Logika dela: zgodovina in prihodnost, Ljubljana 1993.
- MAKAROVIČ, Marija, Črna in Črnjani: narodopisna podoba koroškega delavskega naselja do druge svetovne vojne, Črna na Koroškem 1986.
- MAKAROVIČ, Marija, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978.

- MAKAROVIČ, Marija, Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem, Ljubljana 1979.
- MAKAROVIČ, Marija, Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva na Tolminskem, Tolmin 1999.
- MAKAROVIČ, Marija, Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori, Ajdovščina, Vipava 2000.
- MAKAROVIČ, Marija, Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu, Celovec 1996.
- MAKAROVIČ, Marija, Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjuni, Celovec 1999.
- MAKAROVIČ, Marija, Predgrad in Predgrajci: narodopisna podoba belokranjske vasi, Kočevje 1985.
- MAKAROVIČ, Marija, Razmerje otrok s Šentviške gore do dela in poklica, v: Primorska srečanja, Nova Gorica, Koper, Idrija 1981, št. 27–28.
- MAKAROVIČ, Marija, Razmerje vaščanov Kostanja do dela in poklica, v: Kamnik 1229–1979, Kamnik 1985.
- MAKAROVIČ, Marija, Razmerje vaščanov Zakla do dela in poklica, v: Gomilsko, Žalec 1979.
- MAKAROVIČ, Marija, Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto, Celovec, Ljubljana, Dunaj 1994.
- MAKAROVIČ, Marija, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, Ljubljana, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Ljubljana (I. Dobropolje 1986; II. Slovenska Istra 1987; III. Kozjansko 1988; IV. Kostel 1989; V. Zilja 1991; VI. Poljanska dolina ob Kolpi 1993; VII. Litijsko Posavje 1994; VIII. Notranjska: Bloke, Cerknica z okolico, Loška dolina, Vidovska planota, Ljubljana, Cerknica 1995; IX. Prekmurje, Ljubljana/Beltinci 1997; X. Bela Krajina: krajevne skupnosti Adlešiči, Sinji Vrh in Vinica, Ljubljana, Črnomelj, Sklad Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti 1999).
- MAKAROVIČ, Marija, Strojna in Strojanci: narodopisna podoba koroške hribovske vasi, Ljubljana 1982.
- MARX, Karl, Friedrich ENGELS, Izbrana dela v petih zvezkih, Ljubljana 1977.
- MARX, Karl, Kapital I, Ljubljana 1986.
- MAUDUIT, J. A., 40.000 godina moderne umjetnosti, Zagreb 1961.
- MEGARRY, Tim, Society in Prehistory: The Origins of Human Culture, Macmillan Press 1995.
- MORGAN, Lewis Henry, Ancient Society, ed. E. Leacock, Meridian Books: New York 1963.
- MRKUN, Anton, Etnografija velikolaškega okraja, Ljubljana 1943.
- MUMFORD, Lewis, Mit o mašini 1: tehnika i razvoj čovjeka, Zagreb 1986; Mit o mašini 2: pentagon moći, Zagreb 1986.
- Narodopisje Slovencev I, ur. Rajko LOŽAR, Ljubljana 1944; II, ur. B. OREL, I. GRAFENAUER, Ljubljana 1952.
- NEUSTUPNI, Jirži, Praistorija čovečanstva, Sarajevo 1960.
- NOVAK, Vilko, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960.
- OAKLEY, Ann, Gospodinja, Ljubljana 2000.
- OAKLEY, Ann, The Sociology of Housework, New York 1974.
- OTOREPEC, Božo, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani, v: Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja, Razprave, zv. 3, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1972.
- PAHOR, Miroslav, Tatjana POBERAJ, Stare piranske soline, Ljubljana 1963.
- POČKAR, Ivanka, Slivarji, Brežice 1982.
- POPPER, R. Karl, Logika znanstvenega odkritja, Ljubljana 1998.
- POPPER Karl, The Poverty of Historicism, Routledge: London, New York 1991.
- POTOČNIK, Bernarda, Hmeljnik: način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno, Ljubljana 1994.
- RAVNIK, Mojca, Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri, Ljubljana, Koper 1996.
- REJA, Magda in Tatjana SIRK, Briška kuhinja: kuhinja in kulinarčna kultura v Goriških Brdih, Ljubljana 1997.
- RENZETTI, Claire M., Daniel J. CURRAN, Women, Men, and Society, Allyn and Bacon: Boston, London, Toronto etc. 1995.

- RUS, Veljko in Vladimir ARZENŠEK, Rad kao sudbina i kao sloboda, Zagreb 1984.
- SAHLINS, Marshall, Ekonomika kamene dobe, Ljubljana 1999.
- SCHWARTZ, Jeffrey H., Sudden Origins: Fossils, Genes, and the Emergence of Species, John Wiley and Sons, New York, Chicester etc. 1999.
- SLOCUM, Sally, Žena skupljačica – muške predrasude u antropologiji, v: Antropologija žene, Beograd 1983.
- SLOKAR, Ivan, Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732, v: Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja, Razprave, zv. 3, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1972.
- SMERDEL, Inja, Ovčarstvo na Pivki: transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije "ovčarji", Koper 1989.
- SMITH, Adam, Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, Beograd 1970.
- Soziologie, das Fischer Lexikon, izd. René KÖNIG, Frankfurt am Main 1977.
- STANONIK, Marija, Promet na Žirovskem, Žiri 1987.
- ŠEGA, Polona, Slovenski kostanjarji na Dunaju: prebivalci nekdanjega velikolaškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu, Novo mesto 1997.
- ŠORN, Jože, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984.
- ŠTRUKELJ, Pavla, Romi na Slovenskem, Ljubljana 1980.
- THOMAS, Keith, The Oxford Book of Work, Oxford University Press 1999.
- TOYNBEE, Arnold, A Study of History. A new edition revised and abridged by the author and Jane CAPLAN, Thames and Hudson, Oxford University Press 1995.
- TRSTENJAK, Anton, Psihologija ustvarjalnosti, Ljubljana 1981.
- VIDEČNIK, Aleksander, Furmani ob Savinji in Dreti, Mozirje 1988.
- VIDEČNIK, Aleksander, Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno, Mozirje 1986.
- VILFAN, Sergij, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.
- VOLPI LISJAK, Bruno, Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja med Trstom in Timavo, Trst 1995.
- WAYLAND, Barber Elizabeth, Women's Work: the First 20.000 Years, New York, London 1994.
- WEBER, Max, Protestantska etika in duh kapitalizma, Ljubljana 1988.
- WIESNER, Merry E., Women and Gender in Early Modern Europe, Cambridge University Press 1993.
- WINNER, Irene, A Slovenian Village: Žerovnica, Brown University Press: Providence, Rhode Island 1971.
- WOLF-GRAAF, Anke, Die verborgene Geschichte der Frauenarbeit, Weinheim, Basel 1983.
- ŽAGAR, Janja, Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno, Ljubljana 1994.
- ŽIDOV, Nena, Ljubljanski živilski trg: odsev prostora in časa /1920–1940/ Ljubljana 1994.
- ŽNIDARŠIČ, Sabina Ž., Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910, Ljubljana 2000.

BESEDA O AVTORJU

Gorazd Makarovič, dr., muzejski svetnik.

Do upokojitve je bil zaposlen kot kustos za ljudsko umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju. Njegovo raziskovalno delo sega čez meje osnovnega delovnega področja. Avtorjevo širino označuje formulacija njegovih raziskovalnih prizadevanj v zadnjih letih: Zgodovina kulture in odnos prebivalstva do kulture na Slovenskem od naselitve do druge svetovne vojne. Je pisec večjega števila razprav. Med pomembnejše knjige sodijo *Slovenska ljudska umetnost* (1981), *Slovinci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (1995) in *Poslikane panjske končnice, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (2000).

ABOUT THE AUTHOR

Gorazd Makarovič, Ph.D., retired as a

museum adviser from the Slovene Ethnographic Museum where he was employed as curator of folk art. His research works extends far beyond his basic field of activity. The breadth of his scientific interest can be best illustrated by the formulation of his research endeavours in recent years: The history of culture and people's attitude toward culture in the Slovene territory from the settlement until the Second World War. Dr. Makarovič has written numerous articles and books. His principal works are the books *Slovenska ljudska umetnost* (Slovene Folk Art, 1981) and *Slovinci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (The Slovenes and Time. The attitude toward time as a framework and component of everyday life, 1995) and *Poslikane panjske končnice, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Painted beehive panels. The collection of the Slovene Ethnographic Museum, 2000).

SUMMARY

ON THE CONTENTS OF THE SYNTAGM "WOMEN'S WORK"

Based on today's knowledge and understanding, *work* (as a human and social activity, not as a physical one) can be defined as the conscious use of human skills for the purposeful and planned acquisition and creation of material and spiritual goods or of the preconditions, conditions, and circumstances required for these processes.

The concept "women's work" is not a mental construction which would contain essential properties and actual characteristics; in a historical and universal sense it is a meaningless concept.

Concepts of "women's work" which include a variety of jobs of which women are thought capable, or which are carried out by women according to a traditional or self-evident division of labour, are mental value constructs which are historical witnesses to the mentality of different societies.

The contents of the concept "*women's work*", which includes jobs actually carried out by women in different societies, social segments and historical periods, can be defined independent from value judgements and prejudices. The range of such jobs in the historical reality was wider than the types of jobs included in the contents of respective socially accepted ideas on what women's works was, must be or should be.

During the by far greatest part of human history no sexual division of labour existed. The concepts of "women's work" and "men's work" may have appeared some 100,000 years ago; what is certain, though, is that different cultural, sexual divisions of labour have existed only for the last three or four thousandths of mankind's history, that is from the first Neolithic horticultural revolution which occurred some 12,000 years ago. The ideas on what jobs should be carried out by women differ widely between different societies; in some they may be one of the foundations for women's social subordination; but in others they may be one of the foundations for women's social equality.